

PETRUS-PAULUS RUBENS

EN

BALTHASAR MORETUS (1).

III.

Belangwekkender dan de schilderijen zijn de teekeningen, welke Rubens voor zijnen vriend Balthasar Moretus uitvoerde. Toen hij nog in Italië verbleef, vervaardigde de schilder er reeds, welke bestemd waren om gegraveerd te worden voor een boek, dat in de Plantijnsche drukkerij zou verschijnen, en, toen hij in Antwerpen teruggekeerd was, werd hij al spoedig, en bleef hij tot aan zijnen dood, de gewone teekenaar der versierde titelplaten, welke Moretus aan het hoofd zijner bijzonderste uitgaven liet drukken.

Nagenoeg al die platen werden gesneden en alle zonder uitzondering werden gedrukt door de leden der graveursfamilie Galle. Rubens aanzag deze kunstenaars en inzonderheid Cornelius Galle, den

(1) Zie bl. 203 en 275 van den eersten jaargang.

oudere, als de best geschikte voor deze taak en zijn uitdrukkelijk verlangen was, dat er geen ander mede belast werd (1). De taak, welke deze plaat-snijders te verrichten hadden was in het geheel geene lichte.

Rubens toch leverde hun eerder breede schetsen dan zorgvuldig afgewerkte teekeningen. Zij hadden zijne opvattingen dus evenzeer te vertolken als uit te voeren. Dat zij dit op uitstekende wijze deden, daarvan geeft ons Rubens' getuigenis voldoende zekerheid. Een woord over de Galle's zal hier dus niet ten onpas komen.

Philips Galle, de eerste van zijn geslacht, die de graveerstift hanteerde, werd te Haarlem geboren in 1537. In 1570 was hij te Antwerpen gevestigd en liet zich daar als lid bij de St.-Lucasgilde inschrijven. Het jaar nadien verkreeg hij het burgerrecht in dezelfde stad. Hij stond in gestadig verkeer met Plantijn, voor wien hij platen aftrok en die herhaaldelijk drukwerk voor hem vervaardigde. Hij was een der eersten, die een atelier van gravuur opende, waarin hij, zijne zonen en leerlingen werkzaam waren, en waarin bij honderden platen gesneden en gedrukt werden, die dan over alle markten van Europa hunnen weg vonden.

Philips Galle overleed den 12ⁿ maart 1612, verscheidene kinderen nalatende, waarvan de twee oudste Theodoor en Cornelius hun vaders spoor volgden.

(1) *Curabo titulum incidi a Corn. Gallæo, cujus scilicet manu Rubenius delineationes suas sculpi in primis desiderat.* (Brief van B. Moretus aan Benedictus Haeftenius, 28 Augustus 1634).

Theodoor werd den 16ⁿ juli 1571 in de O.L.V. kerk gedoopt; hij stierf in november of december 1633. Hij huwde Catharina Moerentorf, de zuster van Balthasar Moretus. Zij schonk hem eene dochter en drie zonen. Van deze laatste volgde de oudste, Jan genaamd en den 27ⁿ september 1600 geboren, zijn vader op als plaatdrukker, maar niet als plaatsnijder. Hij stierf op 20 december 1676. Hij liet onder vele andere kinderen een zoon Norbertus na, die in 1666 in de Lucasgilde trad en zijn vader als plaatdrukker opvolgde.

Cornelius Galle, de vader, tweede zoon van Philippus, werd geboren in 1576. Evenals zijn broeder Theodoor, bezocht hij Italië. In 1604 was hij te Antwerpen teruggekeerd. Rond 1637 was hij te Brussel gevestigd, alwaar hij in 1650 overleed, een zoon Cornelius den jonge nalatende. Deze had zijn vader naar Brussel vergezeld en verbleef daar tot op het oogenblik zijns huwelijks. Op 23 december 1641 trad hij te Antwerpen in den echt met Francisca Nijs en bleef in deze stad wonen. Hij stierf in 1678. Zijn oudste zoon Cornelius III werd insgelijks plaatsnijder.

Wij teekenden reeds aan, dat Philips Galle in veelvuldige betrekkingen tot Plantijn stond. Wanneer Theodoor Galle de dochter van Jan Moretus had gehuwd, werd de band tusschen de graveursfamilie en de eigenaars der Plantijnsche drukkerij nog veel nauwer. Te rekenen van 1600 tot 1693 drukten de Galle's al de prenten, welke gebezigd werden door de Moretussen. Van 1600 tot 1642

sneden zij een goed deel der platen, welke door Plantijns opvolgers uitgegeven werden.

In het archief van het Museum Plantin-Moretus zijn de rekeningen bewaard, welke de twee familiën gedurende honderd twintig jaar met elkander vereffenden. Eerst staat Philips aan het hoofd van het huis; na dezes dood treedt Theodoor, en na hem zijn zoon Jan Galle op. Toen deze in 1676 gestorven was, zette Norbertus Galle de plaatdrukkerij voort. De laatste rekening van hem in het archief van het Museum Plantin-Moretus is gedagteekend van 30 augusti 1693. Van 1653 tot 1678 was Cornelis Galle, de jonge, de gewone plaatsnijder der Plantijnsche drukkerij.

De rekeningen, welke de Moretussen aan de Galle's te betalen hadden, zijn voortdurend zeer hoog. In het jaar 1600 beginnen zij met 411 fl. 3 s.; tien jaar later bereiken zij reeds 1900 gulden; rond 1630 stijgen zij tot 2500 gulden s' jaars, en dalen dan allengs, totdat zij in 1680 nog ongeveer 1700 gulden bedragen.

De eerste platen, welke Rubens teekende voor een werk, dat in de Plantijnsche drukkerij verscheen, waren bestemd voor het boek van zijn broeder Philips, *Electorum libri II*, dat in 1608 in quarto-formaat uitkwam. Het zijn zes platen van Romeinsche oudheden: standbeelden, barleeven en medailles. Zij werden door Petrus-Paulus in Italië vervaardigd en door Philips bij zijne terugkomst naar de Nederlanden medegebracht. Zij werden door Cornelius Galle, den oude, gesneden en aan zijn broeder Theodoor betaald den 9ⁿ augustus 1608. Den 20ⁿ

september daaropvolgende werd het drukken der platen op 1000 exemplaren insgelijks aan Theodoor Galle betaald (1).

Een dezer platen, *Iconismus statuæ togatæ* (bl. 21), werd gekopieerd voor *Hieronymi Bossii de Toga romana commentarius* (Amst. And. Frisii, 1671.)

Na dit werk vermelden wij het portret van Philips Rubens, door Petrus-Paulus geteekend voor *Amicorum in Philippum Rubenium pietas*, welk voorkomt in *S. Asterii Homiliae* enz. (1615 in-4°). Het stuk werd gegraveerd door Cornelius Galle en aan zijn broeder betaald in Maart 1615, tegen den prijs van 33 gulden, de koperen plaat er bij begrepen. Het werd gedrukt op 750 exemplaren (2). Het stelt het borstbeeld van den aflijvige voor op een voetstuk,

(1) (Rekening van Th. Galle aan J. Moretus). 1608. Den 9 augustus.		
Gesneden plaeten van Rubenius pagina 33.	40	gul.
Noch pagina 74. van snijden	40	"
Pagina 21. van snijden	35	"
Pagina 67. van snijden	35	"
Noch gesneden een priesters tronie	6	"
Noch gesneden een medalie	4	"
Verschoten aan cooper voor alle de bovengenoemde platen	10	" 10 st.
	<hr/>	
	170	gul. 10 st.

Den 20 september.

Gedruckt den titel ofte passer Electa Rubenii 1035 bla.	
tot 10 st. thondert	5 gul. 2 1/2.
Gedruckt een medalieken in Rubenis boeck 1000 bl.	
tot 10 sts thondert	5 "
Gedruckt een antijsckx hoofd in Rubenis boeck 1000	
bl. tot 10 sts thondert	5 "
Gedruckt voor Rubenis boeck 4 groote platen in-folio	
op ellix 1000. is te samen 4000 bladers tot 20 sts thondert.	40 "

(2) 1615. Van 1 januari tot 16 maert.

Gesneden conterfeytsel van Ph. Rubbens van Cornelis naer Rubbens met cooper	33	gul.
---	----	------

met het opschrift *Piis Manibus Philippi RubenI sacr.* omgeven door versiersels, alles geplaatst in eene halfronde nis.

In het vorige hoofdstuk deelden wij de sommen mede, welke door Moretus aan Rubens betaald werden voor de schilderijen en teekeningen, welke de groote kunstenaar voor zijnen vriend maakte. In dit stuk werden de teekeningen verdeeld volgens het formaat; wij achten het passender ze hier te bespreken naar tijdsorde en merken aan, dat in bedoelde rekeningen enkele werken van Rubens, die wij hier te vermelden hebben, niet voorkomen.

De twee eerste werken, welke Rubens na zijnen terugkeer in Antwerpen voor Moretus teekende, zijn de belangrijkste. Het eene bestaat uit een titel, tien platen en even zooveel omlijstingen voor den Brevier en den Missaal in-folio; het andere in een titelplaat en 6 vignetten voor *Agvilonii Optica*.

De teekeningen voor den Brevier bevatten eene titelplaat, verbeeldende de katholieke kerk, zetelende op een vierkant voetstuk en verpersoonlijkt in eene vrouw, wier hoofd, door de stralen van den H. Geest omgeven, de driedubbele kroon draagt, en die den pauselijken staf in de eene en een geopend boek in de andere hand houdt. Twee engelen, waarvan de eene rechts, de andere links op wolken zweeft, zwieren haar wierookvaten toe. Nevens het voetstuk staan links de H. Petrus, rechts de H. Paulus. In het laagste deel der samenstelling zijn aangebracht het pauselijk wapen, eene harp met de kroon van koning David rechts, en een orgel met bazuinen en cithers links.

Op het boek, gehouden door de H. Kerk, leest men: *Cantate Domino canticum novum* en *Lavs Ejus in ecclesia sanctorum*. In den rook der wierookvaten zijn de woorden geplaatst: *Dirigatur Domine oratio mea* en *sicut incensum in conspectu tuo*. Op de plint, waarop de twee apostelen staan, leest men onder den H. Petrus: *Estote prudentes, et vigilate in orationibus*; onder den H. Paulus: *Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione*. Op de orgel: *Laudate Dominum in chordis et organo*; op de harp: *Laudate Dominum in psalterio et cithara*.

Oorspronkelijk stond het wapen van paus Pius V op het schild, beneden het voetstuk aangebracht; in 1628 werd dit vervangen door de drie bijen van Urbanus VIII (1).

De eerste opvatting van die samenstelling behoort Balthasar Moretus toe. Wij hebben drie bladen papier teruggevonden, waarop hij evenveel ontwerpen van deze titelplaat geschetst heeft, de personen aanduidende met de plaats, die zij bekleeden, en de woorden, die hen vergezellen moeten. Het derde ontwerp is door Rubens gevolgd. De eenige verandering, welke hij er aan toebracht, is dat de koning David, welken Moretus beneden links en de H. Cecilia, die hij rechts geplaatst had, vervangen werden door de muziekinstrumenten, welke in de voltooide prent hunne plaats innemen. Dit titelblad komt alleen in de Brevieren voor en niet in de Missalen. De volgende platen vindt men daarentegen in de beide werken :

(1) Anno 1628. Den 31 augustus. Wytgedaen in den tytel van den brevier in-folio het waepen van den paus ende hersneden . . . . 3 gul.

O.L.V. Boodschap en een lijst den boom van Jesse verbeeldende; de Aanbidding der Herders, benevens een lijst, de Vier Evangelisten en zes tafereelen van de Geboorte van Christus verbeeldende, de Aanbidding der Koningen, en een lijst bevattende zes onderwerpen uit het vervolg van Christus' leven tot aan de Bruiloft van Chanaan; de Kalvariënberg en een lijst met zes afbeeldingen uit de Passie; de Verrijzenis en een lijst met zes afbeeldingen uit de Evangelien, van Christus' dood tot aan de Ongehoovigheid van den H. Thomas; de Hemelvaart Christi en een lijst met zes afbeeldingen uit de Prediking Christi; de Nederdaling van den H. Geest en een lijst met acht tafereelen uit de Werken der Apostelen; het Laatste Avondmaal en een lijst met zes tafereelen uit het Oud Testament; de Hemelvaart van Maria en een lijst met tien onderwerpen tot O.L.V. betrekking hebbende; Allerheiligen en een lijst verbeeldende de Prediking van Christus op den berg alsmede de Acht Zaligheden. Geen dezer platen draagt een naam van teekenaar of graveur.

Theodoor Galle begon de teekeningen van Rubens te snijden in 1612. Den 25ⁿ september van dit jaar werd hij betaald voor de lijst tegenover O.L.V. Boodschap staande; den 10ⁿ october, voor die na O.L.V. Hemelvaart; den 24ⁿ december, voor die na den Kalvariënberg; den 7ⁿ januari 1613, voor die na O. H. Hemelvaart en na het H. Avondmaal, den 13ⁿ februari voor de Hemelvaart van Christus, en voor de Aanbidding der drie Koningen; den 7ⁿ meert, voor de lijst na Christus' Verrijzenis, voor die na de Aanbidding der Koningen, voor die

na de Nederdaling van den H. Geest, na O.L.V. Boodschap en na Allerheiligen. Den 10ⁿ februari 1614 werd hij betaald voor den David uit den Brevier; den 12ⁿ april voor de Aanbidding der Herders, de Verrijzenis van O. H., de Nederdaling van den H. Geest, en O.L.V. Hemelvaart; den 15ⁿ mei voor den Titel van den Brevier, O.L.V. Boodschap, het Laatste Avondmaal, en Allerheiligen. Zes dezer platen werden den graveur betaald tegen 65, de vijftien overige tegen 75 gulden het stuk.

Naarmate deze prenten voltooid waren, bezigde Moretus ze in de uitgaven van den Brevier en den Missael. In 1613 teekent hij aan in zijnen catalogus bij eene uitgave van den Missaal: « In deze uitgave staan er meer als in de vorige een figuur van de Aanbidding der Koningen, en een van O. H. Hemelvaart, met hunne vignetten, dit maakt vier figuren, en de vignetten zijn nu verschillend bij alle figuren en beter gesneden, terwijl er in de vroegere drukken slechts drie waren, die men altijd moest herhalen. » De St.-Jacobskerk van Antwerpen bezit eene uitgave van den Missaal van 1613. Onder de lijsten bevindt er zich slechts één, die uit vroegere jaren dagteekent. In den Brevier in-folio van 1614 komen voor het eerst al de platen voor (1); in het begin van juni van dit jaar waren zij afgedrukt; den 16ⁿ october betaalde Moretus 168 gulden 6 stuivers voor de 14,025 bladeren.

(1) Het brevier in folio sal alleen met koperen figuren wesen, die daer toe nieuw van Petro Rubbenio hebben doen inventeeren en teeckenen en sullen desghelycks in het eerste gesneden wesen. (J. Moretus aan J. Hasrey te Madrid, 10 maart 1614.)

In 1615 werden in Theodoor Galle's werkplaats dezelfde teekeningen gesneden voor een Brevier in-quarto en voor een in-8° formaat. In 1631 sneed Cornelius Galle op nieuw dezelfde platen in koper in hunne oorspronkelijke grootte (1).

Verscheidene der teekeningen van Rubens werden later door Christoffel Jegher in hout gesneden om diegene te vervangen, welke in de vroegere uitgaven van Missalen en Brevieren voorkwamen, en naar Petrus Van der Borcht gegraveerd waren. Voor den Missaal in-folio sneed hij: in 1626, de Hemelvaart van Christus; in 1627, de Aanbidding der Koningen; voor den Missaal in-4°: in 1627, de Hemelvaart van Christus en in 1642 de H. Drievuldigheid; voor den Brevier in-8°, in 1628: de Hemelvaart van Christus; in 1631, eene Hemelvaart van O.L.V. en in 1636 eene tweede Hemelvaart van Christus.

In een Missaal in-folio, door Cornelis van Egmont in 1629 te Keulen uitgegeven, komt eene kopij voor van de omlijsting met den boom van Jesse, terwijl de overige platen van dit werk klaarblijkelijk een vrije navolging van Rubens' teekeningen zijn.

Van de oorspronkelijke stukken kennen wij slechts de lijst met den *Boom van Jesse*, bewaard in de verzameling van teekeningen van den Louvre te Parijs.

In 1613 verscheen het werk *Francisci Aguilonii Opticorum libri sex*, in-folio. Behalve een groot getal wetenschappelijke figuren in hout gesneden, bevat het

(1) (Rekening Th. Galle.) 1631. Den 4 october. Cornelis gesneden 10 platen naer Rubbens voor den Missael in folio a 78 gul. stuck met het cooper. . . . . gulden 780.

acht koperen platen : de titel, een gravuur, verscheidene afbeeldingen van het oog bevattende, en zes vignetten, op de gezichtsleer betrekkelijk, geplaatst aan het hoofd van elk der zes boeken, waaruit het werk bestaat.

De titel verbeeldt een vierkant voetstuk, in een halfronde nis geplaatst. Boven op het voetstuk zetelt de Gezichtsleer, een scepter in de eene hand houdende en met de andere duidende op eene kleine pyramide, welke op hare knie rust; aan hare zijde een Pauw en een Arend; nevens het voetstuk de paalbeelden van Mercurius en Minerva, die de kroonlijst der nis schoren.

De vignetten verbeelden eenen meester en zijne leerlingen, die, onder de gedaante van een oud man en gevleugelde kindertjes, zich met gezichtkundige waarnemingen bezig houden.

Wij hebben in Rubens' rekening gezien, dat hij de figuren van Aguilonius geteekend en hertoetst heeft. Door dit hertoetsen moet men waarschijnlijk verstaan, dat hij het werk van den graveur heeft nagezien en verbeterd.

Den 20ⁿ mei 1613 werden aan Theodoor Galle 36 gulden betaald voor de vignetten, staande voor boek 2 en 3, den 22ⁿ juni daaropvolgende 72 gulden voor de 4 overige; denzelfden dag nog 72 gulden voor de titelplaat. (1)

(1) (Rekening Th. Galle) 1613. Den 20 Meij. Gesneden voor den boeck van P. Agillion 2 platen daer hy met een ooghe siet op een stoeken, dander den Colossus in perspectief. 18 gul. stuck . . . . . 36 gul.

Den 22 Junij. Gesneden voor den boeck van P. Agillion de opticornum 4 plaeten te weeten pro libro 1, 4, 5, 6 tot 18 gul. deen door dander, alles te saemen . . . . . 72 gul.

Gesneden den tijtel P. Agullon de opticornum voor alles . . . 72 .

De oorspronkelijke teekening der titelplaat behoort aan het British Museum.

Voor de uitgaaf van de werken van Seneca door Justus Lipsius, in 1615 in-folio formaat gedrukt, teekende Rubens het borstbeeld van Justus Lipsius, een hoofd van Seneca en een Seneca stervende in het bad ; voor de titelplaat veranderde hij het hoofd van Seneca en het kenteeken van Epictetus (1). Deze laatste prent werd in 1605 gesneden door Theodoor Galle naar een anderen teekenaar dan Rubens. De drie overige platen werden in 1614-15 door Cornelis gegraveerd (2). Ofschoon zij Rubens naam niet dragen weten wij toch uit Moretus' brieven, dat hij ze wel degelijk teekende. Den 4ⁿ augustus 1614 schreef Balthazar aan Franciscus Lucas : " Wij hebben Seneca den wijsgeer naar de laatste herziening van Justus Lipsius voltooid en op de jongste jaarmarkt laten verschijnen. Er blijven nog twee afbeeldingen van Seneca te snijden, die Rubens voor ons naar oude modellen geschilderd heeft en die bestemd zijn om deze uitgave op te luisteren (3). » Toen

(1) (Rekening Th. Galle.) Anno 1615. Van january tot den 16 meert. Verhoelpen den tytel van Seneca in-folio, de tronie wuytgedaen in de pedestael ende een ander gesneden ende de reste wat verholpen . 10 gul.

(2) (Rekening Th. Galle.) 15 mei 1614 tot den 15 december. Gesneden van Cornelis Seneca in de batstove, ende de groote tronie van Seneca syn 2 platen met cooper en alles te samen . . . . . 103 gul.

1615. Van january tot den 16 meert. Gesneden conterfeytsel van Lipsii van Cornelis naer Rubbens met cooper . . . . . 54 gul.

(3) Senecam philosophum ex postrema Lipsii recognitione typis nostris absolvimus et superioribus nudinis divulgavimus. At restat etiamnunc duplex Senecæ imago, quæ ex archetypis antiquis Rubenius nobis depinxit, incidenda quæ novam hanc editionem deinceps illustret. (B. Moretus Franc. Lucæ prid. non. sextil. 1614.)

het werk verschenen was, den 5ⁿ maart 1615, schreef hij aan Hubertus Audeiantius : « Annæus Seneca volgens de laatste bewerking van wijlen Lipsius verschijnt eindelijk opgeluisterd met eene dubbele beeltenis van den wijsgeer en een portret van den hooggeleerden uitlegger door Petrus Paulus Rubens met de meeste zorg geteekend (1). » In de inleiding tot het werk komt er eene bladzijde voor, door B. Moretus tot den lezer gericht, waarin hij dezelfde getuigenis aflegt en ons eenige wetenswaardige bijzonderheden over de drie beeltenissen, door Rubens geteekend, mededeelt. Het model van den Seneca in het bad, in marmer gehouwen, bevond zich vroeger in het paleis van den hertog van Aeltemps en werd daarna aan Kardinaal Borghesius aangeboden, in wiens verzameling het zich toen ter tijde nog bevond. Rubens had er zich eene teekening van gemaakt, die hij met een overgrooten schat van oudheden bij zijn terugkeer van Rome naar Antwerpen had medegebracht (2). Het hoofd van Seneca was gemaakt naar een marmer, dat Rubens van Rome had medegebracht, en dat hij in zijne verzameling bewaarde. Dit hoofd werd gegraveerd om het onechte, dat in de uitgave van 1605 geplaatst was, te vervangen. De trekken van Lipsius teekende Rubens « even trouw als sierlijk, niet alleen naar

(1) Annæus Seneca a postrema Lipsii, τοῦ μακαρίτου, manu jam tandem prodit, duplici philosophi imagine, et sapientissimi interpretis effigie a Petro Rubenio quam accuratissime expressa insignitus (B. Moretus Huberto Audeiantio III non. martias MDCXV).

(2) Petrus Paullus Rubenius ævi nostri Apelles cum huberrimum rei antiquarize thesaurum Roma Antverpiam attulerit, nec eximii Philosophi imaginem præ aliis veteris ævi deliciis neglexit.

zijn eigen oordeel, maar ook naar dat van vele vereerders van Lipsius. »

In 1617 verscheen *Crox triumphans et gloriosa* door Jacobus Bosius, in-folio. Rubens had er een titelplaat voor geteekend, die door Cornelius Galle gesneden werd en tusschen den 5ⁿ october 1616 en den 29ⁿ mei 1617 aan Theodoor Galle 75 gulden betaald werd. De prent stelt Christus voor op een voetstuk staande, met de eene hand zijn kruis houdende en met de andere het aantoonende. Het Geloof en de Liefde zitten aan zijne voeten, het eerste eenen kelk, de tweede eene vlam omhoog heffende. Onder het Geloof ligt de werelddol, onder de Liefde de pauselijke driekroon en de sleutels; links van Christus stralen de door een gestrikte XP en rechts de T, het teeken, dat volgens den profeet van den dood bevrijdde wie het op het voorhoofd droeg, en dat men als een zinnebeeld van het kruis beschouwt. De titel van het boek staat op het voetstuk; het adres van den uitgever op een kartel in het onderdeel der samenstelling.

Hetzelfde jaar teekende Rubens een titel voor de derde Plantijnsche uitgaaf van *Leonardus Lessius, de Justitia et Jure*, in-folio. De plaat, welke voor de uitgaven van 1609 en 1612 gediend had, versleten zijnde, droeg Balthasar aan zijnen vriend de zorg op er eene nieuwe te maken (1).

Als naar gewoonte werd de gravuur na door veelvuldig gebruik geleden te hebben wat bijge-

(1) Porro frontispicii imaginem, quia vetus jam attrita esset, ex Rubenii nostri ingenio novam depingi curavi, quæ postremam hanc editionem aliquatenus exornet. (B. Moretus L. Lessio, 15 juli 1617).

gewerkt. Den 6ⁿ september 1626 betaalde Moretus hiervoor 40 gulden. (1)

De titelplaat van Lessius' werk bestaat uit een eironde lijst, waarin de titel gedrukt werd. De lijst rust op een plint en wordt vastgehouden door den Overvloed en de Zekerheid. Onder de lijst liggen geketend een geblinddoekte krijger en een sater, verbèeldende het woeste Geweld, en de dierlijke Hartstochten, die door de wet in toom gehouden worden. Boven de lijst troont Themis, de godin der Gerechtigheid; rechts en links van haar bemerkt men twee teekens van den dierenriem: de Weegschaal en den Leeuw.

In 1620 verscheen: *Annales sacri, et ex profanis præcipui, ab orbe condito ad eundem Christi passione redemptum auctore Augustino Torniello*, in-folio. Rubens teekende er de titelplaat van, die door Theodoor Galle werd gesneden en met het koper 75 gulden betaald werd. Zij verbeeldt eene tafel met den titel, welke gevat is in een lijst, gevormd uit twee pilasters, op een voetstuk rustende en een gebeeldhouwde bekroning dragende. Vóór den pilaster links staat Mozes, de wet verbeeldende, rechts, een der profeten. In de bekroning zijn drie medaillons aangebracht: de H. Drievuldigheid over het heelal regeerende, de Zondvloed, met het opschrift *Iustitia*, en de verschijning van den regenboog, met het opschrift *Pax*. Onder aan in het voetstuk staat nog een barleef, verbeeldende Christus, die het bestuur der Kerk aan de hoofden der Synagoog ontnemt om

(1) (Rekening Th. Galle.) 1626. Den 26 september, Cornelis verholpen den tytel van Lessius in-folio . . . . . 40 gul.

het zijnen Apostelen toe te vertrouwen. Hij spreekt de woorden uit : *Auferetur a vobis regnum*. Boven deze afbeelding leest men *Gratia* ; onderaan : *et Veritas* ; links : *Ecclesiæ exaltatio* ; rechts : *Synagogæ interitus*. Dezelfde titel bevindt zich in elk der twee deelen, waaruit het werk bestaat.

De prent draagt geen naam van schilder of plaat-snijder ; dat zij van Rubens geteekend is, zagen wij uit dezes credit-rekening in Moretus' grootboek.

Hetzelfde jaar verscheen de *Contemplatione divina libri sex auctore R.P.F. Thoma a Jesu*, in-8°, met een titel door Rubens geteekend en door Theodoor Galle gesneden. Den 29ⁿ februari 1620 werd de graveur 25 gulden voor zijn werk betaald. De samenstelling verbeeldt twee zwevende engelen een doek vasthoudende, waarop de titel te lezen staat. In het bovendeel straalt Jehovahs naam. In het onderdeel staan de gelukzalige Theresa de Jesu en Joannes a Cruce.

Van 1622 dagteekent *Augustini Mascardi Sylvarum libri IV*, in-4°. Rubens teekende er eene titelplaat voor. Op een vierkant voetstuk, waarop de titel van het werk te lezen staat, prijkt Virgilius' hoofd in een omlauwerden medaillon, waarachter de krijgstrompet en de herderspijp uitsteken. Rechts van het voetstuk leunt een genius tegen een palmboom, met eenen voet op eenen helm rustende en met de lier zijn heldenzang begeleidende ; links een andere genius op de dubbelfluit een lijkzang spelende. Tegen de plint, waarop het voetstuk rust, ziet men boven het adres der drukkers Pegasus en twee tooneelmaskers, het Blijspel en de Tragedie voorstellende.

De plaat werd gesneden door Theodoor Galle,

wiens naam zij draagt, en werd hem den 26ⁿ februari 1622 betaald (1).

In 1654 en in 1663 werd dezelfde plaat gebezigd als titel van het werk *Las obras en verso de don Francisco de Borja*. Titel en adres werden te dier gelegenheid hersneden.

In 1622 teekende Rubens twee titelplaten voor *Francisci Harcei Annales duorum seu principum Brabantiae totiusque Belgii*, een werk, dat het jaar nadien het licht zag in twee folio-deelen. Het eerste deel bevat de twee eerste, het tweede de derde afdeeling van de geschiedenis der Hertogen van Brabant. De titelplaat van het eerste deel verbeeldt een vierkant voetstuk, waarop de titel te lezen staat, en waarboven de maagd der Geschiedenis zetelt, houdende met de eene hand een geopend boek op hare knie, met de andere eene brandende toorts, welke op den aardbol steunt. Vier kleine geniussen omringen haar. Nevens het voetstuk staat aan de eene zijde de Oorlog in de gedaante van een gehelmden krijgsman; aan den anderen kant de Vrede, afgebeeld door eene vrouw, die den slangenstaf in de eene en eene omgekeerde fakkel in de andere hand houdt. Beneden een stroomgod en eene stedemaagd. De plaat werd gesneden door Cornelis Galle en betaald den 5ⁿ april 1622.

Vóór het tweede deel bevindt zich een titel, verbeeldende den ingang van Janus' tempel. Tweedracht, Moord en Brand rukken er de deuren van open; boven den ingang staat het borstbeeld van

(1) (Rekening Th. Galle.) Anno 1622. Den 26 februari. Gesneden den tijtel in-4° heel pagie naar Rubens Augustini Mascardi met cooper en herteekenen . . . . . 32 gul.

Janus; in het onderdeel kronkelt een draak met zeven koppen, die Godsdienst en Kunst aanvalt. De bijzonderste groep dier samenstelling werd in 1635 door Rubens benuttigd in een der praalgevaarten, welke hij voor de plechtige inkomst van prins Ferdinand ontwierp. Het verbeeldde den Tempel van Janus en bevond zich op de Melkmarkt.

De plaat werd gesneden door Lucas Vorsterman voor rekening van Theodoor Galle, aan wien zij den 10ⁿ februari 1623 betaald werd (1).

Den 9ⁿ october 1622 werd aan Theodoor Galle de som van 75 gulden betaald voor den titel van *Summa Conciliorum omnium auctore R.P.F. Francisco Longo* in-folio, die door Cornelis Galle gesneden was. Het werk verscheen het jaar nadien. De titel staat op een vierkant voetstuk, waarop de H. Kerk troont in de gedaante eener vrouw, die het wapenschild van Gregorius XV vasthoudt. Rondom haar zetelen kardinalen en bisschoppen; nevens het voetstuk staan de H. Petrus en Paulus. In het onderdeel nevens de tafel, waarop het adres des drukkers gesneden staat, liggen de Leugen en de Ketterij geboeid.

De plaat draagt geene namen; uit Rubens' rekening weten wij echter, dat zij door hem geteekend werd.

In 1626 verscheen de eerste Latijnsche uitgaaf der beschrijving van het Beleg van Breda — *Obsidio Bredana* — door Herman Hugo; in 1629 de tweede; in 1627 de Spaansche en in 1631 de Fransche vertaling. Alle vier hadden dezelfde titelplaat door

(1) (Rekening Th. Galle Anno 1623.) Den 10 februari. Gesneden nieu titel gesneden van Lucas voor die hertoghen van Brabant ofte Haereus met cooper en alles . . . . . 75 gul.

Cornelius Galle naar Rubens gesneden. Zij bestaat uit een eironde lijst, waarin de titel van het werk te lezen staat en waarboven zich het wapen des konings van Spanje bevindt, dat door twee geniussen met palmen wordt bekroond. Nevens de lijst staan de zinnebeelden van de Waakzaamheid en van het Werk. Beneden, vóór het ruwe bouwwerk, waarop de lijst rust, ziet men de stedemaagd van Breda, op wapens en banieren gezeten en bij de keel gegrepen door den Honger.

De teekening werd vervaardigd in de maand januari 1626. Den 16ⁿ december 1625 jaar schreef B. Moretus aan Herman Hugo: « Cornelius Galle zal hier opperbest den titel van uw boek door Rubens geteekend snijden ». (1) Den 31ⁿ december schreef hij hem nogmaals: « Rubens is niet hier geweest en ik heb den titel van uw boek niet gezien. Het zou echter tijd worden, dat Galle er een begin mede maakte om tegen den 1ⁿ februari af te krijgen. Rond dien tijd hoop ik, dat de vier overige platen, die nog moeten gesneden worden, zullen voltooid zijn ». (2) Den 7ⁿ januari 1626 luidt het: « Ik wil, dat de titel juist zooals Rubens hem zal geteekend hebben door Cornelius Galle, die hier verblijft, gesneden worde ». (3) Den 21ⁿ daaropvolgende: « Eindelijk heb ik de

(1) Frontem libri a Rubenio delineatam optime isthic Corn. Gallæus incidet.

(2) D. Rubenius hactenus haud adfuit, nec frontem libri vidi, quam jam tempus sit a Cornelio isthic Gallæo inchoari ut ad kalendas februarias absolvatur; circa quas, spero, finitum iri quatuor quæ hic supersunt incidendæ imagines.

(3) At vero titulum, ut Rubenius delinearit a Cornelio Gallæo qui isthic adest, omnino cælatum velim.

teekening van den titel ontvangen en ik heb hem met de plaat, waarop hij moet gesneden worden, medegegeven. Maar de teekening is wat te groot en zij zal moeten ingekort worden, zooals de lijnen, in het rood op bijgaande papier getrokken, het aanduiden (1). »

Behalve de titelplaat bevat het werk nog 15 platen van verschillende grootte; 11 dezer werden aan Theodoor Galle betaald (2). De overige werden te Brussel door de gebroeders Bolswert gesneden. Deze graveerden ook den titel (3). In de rekeningen van Galle komt dit werk niet voor en vinden wij alleen aangeteekend 6 gulden voor correctien, gedaan aan den titel, en 4 gulden voor het koper. Ferdinand Arsenius sneed de letters op al de platen (4).

De oorspronkelijke teekening der titelplaat bevindt zich in de National Galery te Londen; eene herhaling in het museum van Dijon.

(1) *Tituli delineationem jam nunc recipio et remitto uno cum lamina in qua incidatur. Sed paullo major est delineatio, redigenda ad formam, lineis rubris in charta adjuncta designatam.*

(2) (Rekening Th. Galle.) 1626.

Den 4 februarij gesneden 4 groote plaeten van Bredael zoo van herteekenen en cooper alles te samen a 28 gul. stuck. . . . 112 gul.

Noch gesneden 6 heele pagies tot 15 gul. stuck . . . . . 90 »

Noch een half pagie a 7 gul. 10 st. de reste tot Brussel. . . . 7-10

(3) *D. Bolswertio satisfactum credebam, at hactenus pro solutione haud venisse a D. Meursio intelligo (B. Moretus Hermanno Hugoni 23 mart. 1626.)*

Per R. P. Tserjants 80 florenos recte accepi et annumeratis quos Gallæo et Bolswardio solvit, de 81 exemplarium Obsidionis Bredanæ pretio mihi satisfactum agnosco et gratias ago. (Id. eid., 4 juli 1626)

(4) (Rekening Th. Galle.) 1626.

4 febr. Correctien aen den tytel gedaen 6 gul. ende 4 gul. voor het cooper te samen. . . . . 10 gul.

Aen Ferdinando (Arsenio) betaelt voor alle de letteren te snyden van Bredael soo van wuyt doen als hersnyden te samen . . . . . 26 gul.

Voor de uitgave van *Leonardi Lessii Oposcula* van 1626 teekende Rubens het portret in folio van den schrijver, zoo ook voor *Arx virtutis* van Joannes van Havre, in quarto-formaat het volgende jaar verschenen. Beide stukken werden door Cornelius Galle gesneden.

Voor *Catena sexaginta quinque graecorum patrum in S. Lucam* door Balthasar Corderius, in 1628 in folio-formaat verschenen, teekende Rubens de titelplaat. De naam van het werk staat te lezen op het vel van eenen os, dat nog vast is aan den kop van het dier, kenteeken van den evangelist Lucas. Het wordt rechts en links door een leeuw en een arend, kenteekens van de HH. Marcus en Joannes, vastgehouden. In het bovendeelel zetelt de H. Lucas, wien de H. Geest zijn schrift ingeeft en wien de Waarheid een keten, gevormd uit talrijke medailjons, de 65 Grieksche kerkvaders, wier getuigenis in het werk wordt aangehaald, verbeeldende, om den hals hangt. Nevens hem zit een engel, het zinnebeeld van den H. Mattheus. Beneden staan de H. Augustinus en de H. Gregorius Nazianzenus en tusschen deze zijn de wapens van keizer Ferdinand II, wien het boek opgedragen is, aangebracht.

De plaat werd door Cornelius Galle gesneden.

Eene inlichting over de beteekenis van een der figuren troffen wij aan in een brief, den 24 November 1628 door Balth. Moretus aan Balth. Corderius geschreven, waarin hij zegt: « Overigens vernam ik te laat, wat gij in uwen brief aan den Eerw. Vader Heribertus (Rosweydu) berichttet, toen al de titels reeds afgedrukt waren. Rubens houdt het er voor, dat

de Waarheid, welke hij zich geheel naakt voorstelde, al genoeg gekleed is. Wat u in het keizerlijk wapen mishaaft, begrijp ik niet, de graveur heeft zijn model zoo trouw mogelijk gevolgd ». (1)

Voor *Catena patrum graecorum in S. Johannem* door denzelfden schrijver, in 1630 in folio verschenen, teekende Rubens het wapen van keizer Ferdinand III, dat op den titel staat. Ofschoon het werk niet voorkomt in de rekening van den schilder en het geen naam draagt, is het echter van Rubens. Klaar genoeg blijkt dit reeds uit het prachtige kernachtige werk zelve: maar eene stellige bevestiging ervan levert een brief van B. Moretus aan B. Corderius, gedagteekend van 5 juli 1630. Daar luidt het: « Mijnheer Rubens is hier (uit Engeland) teruggekeerd. Het wapen des konings, dat den titel van uw boek versieren moet, heb ik hem met eenig bijwerk doen opluisteren. Hij belooft, dat hij er zich binnen weinige dagen zal mede bezig houden. Voor het snijden zorg ik dan zelf. » (2)

Cornelis Galle voerde het werk uit, dat den 14ⁿ augustus 1630 aan Theodoor Galle betaald werd.

De samenstelling bestaat uit het wapen van Ferdinand III, koning van Hongarië en Boheme, aartshertog van Oostenrijk, die in 1637 keizer van Duitschland werd. Het schild is omgeven met de ordeketen van het Guldenvlies en met een krans,

(1) *Cæterum quæ (R. V.) in litteris ad R. P. Heribertum monuit, serius intellexi frontispiciis jam omnibus expressis. Veritatem, quam nudam finxit, satis se texisse arbitatus est Rubenius. In insigniis Cæsareis quid displiceat nescimus; sculptor, quod hic nancisci potuit exemplar, expressit.*

(2) *Dominus Rubenius huc rediit: arma regis, quæ titulum exornent, ipsi parergo aliquo illustranda commisi. Promisit se intra paucos dies curaturum. Incisio deinde mihi curæ.*

gevormd half van lauweren en half van bloemen. Een arend en een pauw, met uitgespreide vleugels en uitgestreken hals, houden het vast. Eene brandende fakkel is door eene krul van het berd, waarop het wapen vastgehecht is, gestoken. In het bovendeelel bemerkt men eene ster en een regenboog. De keus dezer versieringen werd aldus gedaan, omdat het boek door den schrijver als een huwelijksge-schenk aan Ferdinand III, die den 2ⁿ mei 1631 te Weenen Maria dochter van Philips III van Spanje huwde, aangeboden werd. De arend en de pauw — de vogels van Jupiter en Juno — de toortsen, de sterren, de regenboog duiden op die blijde gebeurtenis. Hierop duiden ook de woorden, die B. Moretus aan B. Corderius schreef den 2ⁿ augustus 1630: « Ik zend u met de dubbelvellen van Catena een vel van Herman Hugo. Uw werk wordt heden voltooid, uitgezonderd de voorrede, die ik weglaat totdat Uw Eerw. mij zijn gevoelen over den titel des Konings doet kennen. Rubens, de Apelles onzer eeuw, heeft ze met een zinnebeeld op het huwelijk versierd, zij zullen in koper gesneden worden om op den titel geplaatst te worden. » (1)

Dit werk komt niet voor in Rubens rekening.

In 1632 teekende Rubens de titelprent van: *Venerabilis patris D. Ludovici Blosii monasterii laetiensis ordinis S. Benedicti in Hannonia abbatis opera*, welk dit jaar uitgegeven werd door P. Antonius de Winghe, abt van hetzelfde klooster. De titel staat geschreven

(1) Duernionibus Catenae folium P. Hermanni Hugonis jungo. Illa hodie absolvitur praeter praefationes, quas omitto, donec de titulo Regis R. V. significet: cujus arma nuptiali parergo aevi nostri Apelles Rubenius illustravit; quae in aes jam incidenda in frontispicio apponentur.

op twee bladzijden van een geopend boek, dat door den schrijver knielend aan Christus en Maria wordt opgedragen. Vier deugden: Godvruchtige overweging, Zachtheid des gemoeds, Nederigheid des geestes en Versterving des lichaams dragen het boek; juichende en spelende engelen zweven in de lucht. Blossius omschrijft zelf dit onderwerp in de opdracht, die op den titel volgt. (1)

Toen de plaat gesneden was ontstond er een lichte twist tusschen den uitgever P. Antonius De Winghe en B. Moretus over de plaats, die Maria nevens Christus innam. De eerste keurde het af, dat de graveur ze aan de rechterhand des Heilands had geplaatst. De tweede antwoordde in eenen brief van 11 september 1631:

(1)

D. O. M.
HOMINI-DEO VIRGINIS FILIO
VIRGINI HOMINIS-DEI MATRI
VOLVMEN
LVCVBRATIONVM SVARVM
DICTATVM, DITATVM, DOTATVM, DONATVM
A QVADRIGA VIRTVTVM
DEVOTA MYSTICÆ THEOLOGICÆ CONTEMPLATIONE
BENEVOLA MORVM MANSVETVDINE
SVBMISSA ANIMI HVMLILITATE
DISCRETA CORPORIS MORTIFICATIONE
GLORIE DEI
ANIMARVM BONO
PIETATI INSTRVENDÆ
FIDEI ADSTRVENDÆ
SVAVIS ET AMABILIS
BONÆ VOLUNTATIS AVCTOR FAVORQ.
LUDOVICUS BLOSIVS
ABBAS LÆTIENSIS
APPLAVDENTIBVS ET ALLVDENTIBVS
AD LIBRORVM TITVLOS ET INSIGNIA
SANCTIS ANGELIS
ΔΟΞΟΛΟΓΙΚΟΕ ΚΑΙ ΕΝΔΟΞΟΛΟΓΙΚΟΕ
OFFERT, DICAT, CONSECRAT.

« De misslag, welken gij in de titelplaat beknibbelt, werd niet door Galle den graveur, maar door Rubens den schilder begaan; deze zal echter niet bekennen, dat hij verkeerd handelde, maar houden staan, dat hij om stellige redenen en met overleg Christus in de lucht en zijne Moeder aan zijne rechterhand liet verschijnen, volgens het woord der H. Schrift: de Koningin bevond zich aan zijne rechterhand. » (1).

In 1632 verscheen *Mathiæ Casimiri Sarbievii Lyricorum libri IV*, in-4°. Rubens schilderde er de titelplaat voor. De naam van het boek staat te lezen op een oud Romeinsch altaar, waarop Apollo, ter linker zijde staande, zijne lier plaatst. Ter rechter zijde staat eene muze, die over de wieg van Hesiodus waakt in wiens mond de bijen hunnen honing komen leggen. Tusschen een lauwer- en een palmboom hangt in het bovendeel het wapen van Urbanus VIII, aan wien het werk opgedragen is. In het verschiet de top van den Helicon, waar de Hippocrene van nederdaalt. Apollo en de Muze richten het oog naar het pauselijk wapen, als droegen zij aan den bezitter ervan het werk op.

De plaat werd door Cornelis Galle gesneden. In 1637 bracht de jonge Cornelis Galle er de noodige veranderingen aan toe om ze te kunnen bezigen als titel voor *Stephani Simonini Sequani Silvæ Vrbanianæ seu gesta Urbani VIII*, welk dit jaar uitkwam.

(1) *Errorem quem (Reverentia Vestra) in imagine frontispicii reprehendit non sculptor Gallæus, sed pictor Rubenius commisit: at hic haud fatebitur errorem, sed certa ratione et judicio sic pinxisse: Jesum Christum sublimiori loco apparere, etsi Deipara a dextris ejus, juxta sacræ scripturæ legem: adstitit Regina a dextris ejus.*

17

Titelplaat van VRBANI VIII POEMATA. (PLANTIN, 1634)

Geteekend door P. P. RUBENS.

MAPHÆI
S. R. E. CARD.
BARBERINI
NVNC
VRBANI PP. VIII.
POEMATA.

Per Paul. Rubens pinxit.

Corn. Galle sculpsit.

Phototypie,

JOS. MAES. ANVERS.

Titelplaat van VRBANI VIII POEMATA. (PLANTIN. 1634)

Gegraveerd door CORN. GALLE, den oude.

Het Museum Plantin Moretus bezit het model dier prent door Rubens vervaardigd. Het is eene grauwschildering op hout 0.175 m. hoog, 0.138 m. breed.

In 1634 teekende Rubens een groot getal titelplaten.

Eerst voor de gedichten van paus Urbanus VIII: *Maphæi S. R. E. Card. Barberini nunc Urbani PP. VIII poemata* een titel en een portret van den schrijver. De titel verbeeldt een ruw gebouwd gewelf, in wiens opening men den naam van het boek leest, boven er op ziet men Samson, die een leeuw den muil openrukt en er een bijennest in ontdekt. De bijen zijn hier als in de vorige plaat eene zinspeling op het wapen der Barberini.

Het portret vertoont den paus tot aan de borst, het hoofd ten drie vierden gezien, en bedekt met een fluweelen muts. Hij draagt een cardinaals-manteltje en een witten linnen omgeslagen halsband. Beide stukken werden door Corn. Galle gesneden. Het Museum Plantin-Moretus bezit nog de oorspronkelijke teekening van de titelplaat. Wij geven van deze en van de gravuur, die er naar gemaakt werd, eene afbeelding.

Voor de werken van den H. Dionysius, den Areopagiet (*Opera S. Dionysii Areopagitæ cum scholiis S. Maximi et paraphrasi Pachymercæ a Balthasare Corderio soc. Jesu doct. theol. latine interpretata et notis theologicis illustrata*), in 1634 in twee deelen in-folio verschenen, teekende Rubens twee platen. De eene diende voor het eerste deel, de andere voor het tweede.

Op de titelplaat van het eerste deel zien wij den H. Dionysius in eenen zetel zittende, de oogen ten

hemel gericht, waar de driehoek, zinnebeeld der H. Drievuldigheid, met stralen en engelenhoofden omgeven, verschijnt, en met de eene hand eene tafel vasthoudende, waarop de titel des boeks te lezen staat. Nevens hem ziet men den H. Petrus en den H. Paulus, achter hem de drie goddelijke deugden : Geloof, Hoop en Liefde.

Het plaatje op den titel van het tweede deel is zeer eenvoudig en verbeeldt alleen het wapen van den kardinaal Franciscus van Dietrichstain, aan wien het boek is opgedragen, door twee vliegende engelen vastgehouden. Dit laatste werk is nooit onder de gewrochten van Rubens opgesomd en ware het niet, dat het op dezes rekening gebracht werd door Balth. Moretus, wij hadden gearzeld het hem toe te schrijven, zoo weinig beduidend is het.

De twee platen werden gesneden door Cornelis Galle. De eerste van beide was voltooid, lang vóór het boek verscheen. Den 24ⁿ januari 1631 schreef B. Moretus aan B. Corderius : « Ik zend u den titel en de voorrede (van het eerste deel) van St.-Dionysius. » Den 18ⁿ december 1632 werd de gravuur van dien titel betaald (1).

Van 1634 dagteekent nog Bernardi *Bavhsii et Baldvini Cabillavi e soc. Jesu epigrammata, Caroli Malapertii ex eadem soc. poemata*, in-32° met een titeltje van Rubens. Op de teekening, welke nog in het Museum Plantin-Moretus bewaard wordt, leest men de verklaring van het onderwerp door Rubens eigen

(1) (Rekening Th. Galle.) 1632.

Den 18 december. Cornelis gesneden den tytel naer Rubbens Opera Dionysii gul. 100.

hand geschreven : « Hier hebt gij, zoo luidt zij, de Muze, of de Poezie, met Minerva, of de Deugd, in vorm van een Mercurius-Minerva-beeld, vereenigd, want ik heb de Muze in plaats van Mercurius verkozen, iets wat door verscheiden voorbeelden gewettigd wordt. Ik weet niet of mijne uitlegging u bevallen zal; wat mij betreft die opvatting behaagt mij zeer, en ik wensch er mij om zoo te zeggen geluk mede. Merk aan, dat de Muze eene pluim op het hoofd draagt, waardoor zij verschilt van Apollo (1). »

Het hier beschreven dubbelhoofd staat op een voetstuk, waarop men den titel des boeks leest; aan de zijde der Muze steekt eene lier, aan die van Minerva een schild achter het voetstuk uit.

In 1615 op het oogenblik, dat hij den eersten druk zijner gedichten ging laten verschijnen, die in 1616 uitkwam, had P. Bauhusius reeds den wensch uitgedrukt, dat Rubens een titel voor zijn werk zou teekenen. « Rubens met zijn goddelijk vernuft, zoo schreef hij, zou wel iets vinden, dat overeenkwam met zijne gedichten, met de orde, waaraan hij toebehoorde en met de godvruchtigheid. » Wat hij liefst hadde gezien ware een Parnassus, met Muzen, Apollo en het Geheugen (2). Moretus antwoordde

(1) Habes hic Musam, sive poesim, cum Minerva seu virtute, forma Hermatenis, conjunctam, nam Musam pro Mercurio apposui, quod pluribus exemplis licet. Nescio an tibi meum commentum placebit; ego certe mihi hoc invento valde placeo, ne dicam gratulor. Nota quod Musa habeat pennam in capite qua differt ab Apolline.

(2) In fronte libri, mi Morete, plures sunt qui iconem aliquam desiderant. Ita enim passim id fieri videmus. Ita Heinsii prodeunt, ita nuper P. Surii carmina Atrebatii prodierunt. Ita quoque vos ipsi

hem toen, dat de graveurs geen tijd hadden, daar zij volop met de Missalen en Brevieren bezig waren. De dichter moest nog een klein twintig jaren geduld oefenen, vooraleer hij het Rubeniaansche titeltje bekwam.

Hetzelfde jaar verscheen: *Jacobi Bidermanni e soc. Jesu Heroum Epistolae, Epigrammata et Herodias*, ingelijks in-32° en met een plaatje van Rubens. Het verbeeldt een Romeinsch altaar, waarop een vaas, een schotel, in gebruik bij de offeraars, en een lier, met veil bekroond, staan. Op den voorkant des altaars leest men den titel. Volgens Rubens' eigenhandige uitlegging, die hij schreef op de teekening, welke nog in het Museum Plantin Moretus bewaard wordt, beduiden het altaar, de vaas en de schotel de Godvruchtigheid, den Godsdienst en de Geheiligde Zaken, de lier en de veilkroon de Poezie (1). »

Het plaatje werd gesneden door Karel Malery (2).

Van 1634 dagteekent nog de titel van *La Peinture*

fecistis in Meditationibus R. P. Provincialis nostri aliisque libris. Mire enim lectorem recreat, emtorem allicit, librum ornat, neque pretium multum auget. Et libelli nostri pretium tantum patiamur crescere. Est enim satis exiguum. D. Rubenius divino illo ingenio suo inveniet scio aliquid appositum et lauro meae conveniens et ordini in quo sum et pietati. Salutem illi a me officiosissimam (Bern. Bausius B. Moreto, 1 aug 1615.)

Coram et de frontispicio agimus explicabo clare quid velim fieri. (Nam Rv. Pr Viceprovincialis placet pulchram aliquam libro frontem praeponi). Excogitavi Parnassum sacrum, Musas, Mnemosynem, Apollinem omnia sacra (Id. eid. 12 octob. 1615).

(1) Ara, patera, et simpulum pietatem, religionem et sacra indicant, lira et hederacea corona poesim.

(2) Boek der werklieden, 27 jan. 1634. Carolo Mallerie pro titulo Bidermanni. 3 fl.

de son Altesse door Jean Tristan in-4°, die gegraveerd werd door Cornelius Galle en waarop de letters gesneden werden door Andries Pauwels. Aan Philips Chifflet, die voornemens was een lofrede op de aartshertogin Isabella-Clara-Eugenia te schrijven, gaf Moretus den 29ⁿ januari 1634 eene omstandige verklaring van de beteekenis der zinnebeelden, door Rubens in zijne teekening aangewend (1). Deze verklaring, die onontbeerlijk was om de zeer ingewikkelde allegorieën te begrijpen, luidt aldus « Ik zal, indien gij het goed vindt, het portret harer doorluchtige Hoogheid, wanneer Tristan het in zijn boek zal gebruikt hebben, naar Brussel zenden aan Cornelius Galle om het te veranderen. De heer Rubens had gewenscht het teeken van den Dierenriem, onder hetwelk zij geboren werd, boven haar hoofd te plaatsen en ik had Tristan verzocht, dat hij van u of van uwen zeer ervaren broeder haren horoscoop zou vragen: of hij dit gedaan heeft, weet ik niet. De omlijsting van het portret is uiterst vernuftig. Het Westen, dat boven het hoofd der Vorstin uitsteekt duidt haar Vaderland, Spanje, aan; de Medailleketen, hare voorouders; de keizerskroon, de lauwer, de scepter en de palmen aan hare rechterhand, moeten haar als dochter van Philips II, kleindochter van Keizer Karel en afstammeling van zoovele Habsburger keizers doen kennen; de leliën

(1) Obsidionem Ostendæ e Bibliotheca mea mitto. Addo Gallicam Tristani Picturam, quam tuo Elogio approbasti. Imago in eadem est, Ser^m atque Æternæ Memorïæ Principis, cum ingenioso accuratissimi Rubenii emblemate. Nulla opus alia imagine quæ tuo Elogio præfigatur: tantum delendus titulus picturæ et Elogii tui substituendum. (Balth. Moretus Philippo Chiffletio 23 jan. 1634).

aan hare rechterzijde duiden haar aan als de laatste telg uit het geslacht der Valois. De Geniussen aan beide zijden verzinnebeeldigen door bliksemschicht en slangenstaf den Vrede, dien zij tot stand bracht en den Oorlog, dien zij voerde. Het middenstuk is het Altaar des Behouds, zooals het in de Romeinsche jaarboeken voorkomt. De Tortelduif, een zinnebeeld der Weduwschap, die op het roer en den werelddol zit, duidt op de welvaart, door België onder haar beheer genoten (1). »

Philips Chifflet schijnt geen gevolg gegeven te hebben aan het vervaardigen der Lofrede en geen wijzigingen aan de titelplaat der *Peinture* te hebben laten uitvoeren.

In 1634 verscheen nog *de Symbolis heroicis libri IX auctore Silvestro a Petrasancta*, in-4°. De titelplaat, door Rubens geteekend en door Cornelius Galle gesneden, verbeeldt een Romeinsch altaar, op hetwelk de naam van het boek gegraveerd is, en nevens hetwelk links en rechts Mercurius en de Natuur

(1) Imaginem Ser^{ma} principis, cum Tristani libello inservierit, Bruxellas tuo arbitratu a Corn. Gallæo refingendam mittam. D. Rubenius zodiaci signum, sub quo nata esset Ser^{ma} supra caput ejus collocari desiderarat; et Tristano mandaram, ut abs te vel expert^{mo} D. fratre tuo horoscopium ejus inquireret: an inquisierit ignoro. Porro ingeniosum est imaginis parergon. Hesperus capiti pientissimæ principis imminens, patriam ejus Hispaniam indicat; numismata connexa prosapiæ seriem. A dextra, corona Cæsarea, laurea, sceptrum, palma, illam Philippi II filiam, Caroli V neptem et tot Austriacæ domus imperatorum proneptem designant. Lilia ab altera parte supremum Valesiorum sanguinem in illam derivari testantur. Genii utrimque Bellum et Pacem, quod sustinuit et quam procuravit, fulmine et caduceo exprimunt. Media moles ara salutis est cum anguibus ut in nummis Romanorum apparet. Turtur viduitatis symbolum, gubernaculo et globo insidens, salutem Belgii ab ejus regimine dependisse significat.

staan. De Genius der kunst boven hen reikt den eerste pen en penseelen en geeft de hand aan de tweede. Mercurius houdt den slangenstaf, Natura eene kroon in de hand, die zij op het altaar dooreenkruisen, aldus het verbond van oefening en natuurlijken aanleg tot het vormen van eenen kunstenaar verbeeldende.

In Mariette's verzameling bevond zich de oorspronkelijke teekening dezer plaat.

Van 1635 dagteekent *Regia Via Crucis auctore D. Benedicto Haefsteno*, in 8°. De titelplaat verbeeldt den weg des kruises, in vorm van een steilen rotsklomp, op wiens voorkant de naam van het boek te lezen staat. Boven er op knielt Christus, een man tot zich roepende, die beneden een kruis torscht. Tegenover deze bevindt zich eene vrouw en bovenaan in den hoek links nog een vierde kruisdrager. Op den grond liggen doornen gestrooid en het teeken van het Labarum is aan den voet der rots vastgemaakt. Rubens maakte de teekening en Corn. Galle sneed ze in de tweede helft van 1634. (1)

In 1637 verscheen de volledige uitgave der werken van Justus Lipsius in folio-formaat. Rubens teekende

(1) *Regiæ Viæ Crucis libros accepi : eudendi licentiam ab aula jam postulabo, et mox eudendo operi me accingam. In quo R. V. desiderio ac voto satisfacturum me confido ; et ne in imaginibus minus fiat, curabo. Quæ ubi sculptæ omnes fuerint, et pro sensu meo emendatæ R. V. denuo perpendendas mittam. D. Rubenium item monebo tituli delineationem tempestive ut pareat (B. Moretus Benedicto ab Haefsten, 8 junii 1634.)*

Dominus Rubenius frontispicii delineationem brevi addixit. (Id. eid., 11 juli 1634.)

Frontispicium libri vestri a D. Rubenio depictum mitto, priusquam incidi curem ; siquid forsitan in eo minus R. V. placeret. (Id. eid., 16 aug. 1634.)

Titulus jam a Gallæo incisus est, verba tituli incidenda restant. (Id. eid., 3 nov. 1634.)

voor het eerste deel eene titelplaat en voor de drie volgende een Plantijnsch drukkersmerk, welke beide door Corn. Galle in koper gesneden werden. De titelplaat verbeeldt eene arkade in boerenstijl, waarin de naam van het boek te lezen staat. Op den boog prijkt het portret van Justus Lipsius in een medaillon, en boven daarop staat eene Romeinsche lamp met dubbele vlam. De Wijsbegeerte zetelt links, de Staatskunde rechts op den boog; de praalbeelden van Seneca en Tacitus vormen de stijlen der deur; lager ziet men links Minerva en Bellona, rechts Mercurius en Janus, de zinnebeelden van Oorlog en Vrede, van Wysheid en Vernuft. Onder den titel bevinden zich Romeinsche wapens en de wolvin, die Romulus en Remus zoogt.

Het Plantijnsch drukkersmerk verbeeldt den gekenden passer met *Labore et Constantia*; links staat Hercules met de knods, die het Werk en rechts eene vrouw, die de hand op den uitsprong van een pilaster laat rusten en de Standvastigheid verbeeldt. Boven den passer prijkt de ster der Moretussen.

De teekeningen der beide platen worden in het Museum Plantin-Moretus bewaard; ofschoon het drukkersmerk zich niet op Rubens' rekening bevindt, is het stellig van hem.

MAX ROOSES.
